

§ 1. *Existuje uskutku krize věd při jejich stálých úspěších?*

Musím počítat s tím, že na tomto místě zasvěceném vědám vyvolává námitky již název těchto přednášek: „Krise evropských věd a psychologie“.¹ Lze vůbec vážně mluvit o krizi našich věd? Nejsou takové řeči, jež dnes tak často slyšíme, něčím přehnaným? Krize vědy znamená totiž přinejmenším tolik, že se stala spornou její pravá vědeckost a celý způsob, jak si vytyčila své úkoly a vytvořila pro ně svou vlastní metodiku. Může to platit o filosofii, která je v přítomné době vážně ohrožena skepsí, iracionalismem a mysticismem. Totéž by mohlo platit i o psychologii, pokud má ještě filosofické nároky a nechce být pouze jednou z pozitivních věd. Lze však rovnou a s plnou vážností mluvit o krizi věd vůbec, tedy o krizi i pozitivních věd včetně čisté matematiky a exaktních přírodních věd, jež přece nikdy nepřestaneme obdivovat jako vzory přísné a maximálně úspěšné vědeckosti? Zajisté že v celkovém stylu systematického teoretizování a metodologie projevily schopnost vývoje. Teprve přednedávnem odvrátily ustrnutí hrozící jim tím, co označujeme názvem klasická fyzika, domněle klasickým dovršením jejího staletími osvědčeného stylu. Znamená však vítězný boj proti ideálu klasické fyziky a rovněž stále ještě pokračující zápas o pravou formu výstavby čisté matematiky, odpovídající jejímu smyslu, že předcházející fyzika a matematika nebyly ještě vědecké nebo že na svém pracovním úseku nedosáhly ještě evidentních poznatků, protože byly zatíženy některými nejasnostmi nebo clonami? Nejsou to i pro nás, kdož jsme se takových clon zbavili, ne-

---

1 Takový byl původní název pražského přednáškového cyklu.

vývratné poznatky? Vmyslíme-li se do postoje klasicistů, zdali dokonale nechápeme, jak na základě takových evidentních poznatků byly uskutečněny všechny ty velké a provždy platné objevy i tolik technických vynálezů, jež byly oprávněným důvodem k obdivu dřívějších generací? Necht' fyziku reprezentuje Newton nebo Planck, Einstein nebo v budoucnosti kdokoli jiný, fyzika vždycky byla a zůstane exaktní vědou. Zůstane jí dokonce i tehdy, kdyby měli pravdu hlasatelé názoru, že se nelze nadít absolutně definitivní formy stylu při výstavbě celkového teoretizování, a že je proto zbytečné o ni usilovat.

Totéž platí zřejmě i o jiné velké skupině věd, jež obvykle počítáme k pozitivním vědám, totiž o konkrétních duchovědách, ať už je jakékoliv naše stanovisko k jejich problematickému přejímání ideálu přírodovědecké přesnosti. Taková problematičnost je ostatně i v poměru biofyzických („konkrétně“ přírodovědeckých) disciplín k disciplínám matematicky exaktních přírodních věd. Přísná vědeckost všech těchto disciplín, evidence jejich teoretických výkonů a jejich trvale nezvratných úspěchů jsou mimo diskusi. Jenom u psychologie si však nebudeme snad tak jisti, třebaže si osobuje postavení abstraktní základní vědy podávající konečný výklad konkrétních duchověd. Avšak i psychologii budeme moci celkem obecně přiznat tutéž platnost, jestliže si jasné zaostávání v metodě i ve výsledcích vysvětlíme jejím přirozeně pomalejším vývojem. V žádném případě se však nedá popřít kontrast mezi „vědeckostí“ této skupiny věd a mezi „nevědeckostí“ filosofie. Přiznáváme proto již předem jistou oprávněnost prvnímu vnitřnímu protestu proti názvu přednášek ze strany vědců, kteří si jsou jisti svou metodou.

§ 2. *Pozitivistická redukce ideje vědy
na pouhou vědu o faktech.
„Krise“ vědy jako ztráta
jejího životního významu*

Zaměříme-li však své zkoumání jiným směrem a vyjdeme-li ze všeobecných nářků na krizi naší kultury i z úlohy, kterou přitom přisuzujeme vědám, objeví se možná přece motivy, abychom vědeckost všech věd podrobili *v á ž n é a v e l m i n u t n é k r i t i c e*, aniž bychom opustili první smysl jejich vědeckosti, který při správném metodickém postupu nelze napadnout.

Změníme-li nyní opravdu celkový směr svého zkoumání, jak jsme právě naznačili, brzy postřehneme, že problematičnost – zvláštní „krize“ –, kterou trpí psychologie nejen teprve dnes, nýbrž již po staletí, má hlavní zásluhu na tom, že se objevují záhadné a neřešitelné nesrozumitelnosti v moderních dokonce i matematických vědách, a v souvislosti s tím se objevuje druh záhad týkajících se světa, jaké byly dřívějším dobám cizí. Všechny takové záhady se právě redukují na *z á h a d u s u b j e k t i v i t y*, a jsou proto nerozlučně spjaty se záhadou *p s y c h o l o g i c k é t e m a t i k y a m e t o d y*. Zatím jen tolik, abychom předběžně naznačili hlubší smysl záměru, který sledujeme těmito přednáškami.

Naším východiskem je obrat ve všeobecném hodnocení věd, k němuž došlo na přelomu posledního století. Obrat se netýká jejich vědeckosti, nýbrž toho, co vědeckost, co věda vůbec znamenala a může znamenat pro konkrétní lidský život. Veškerý světový názor moderního člověka ve druhé polovině 19. století určovaly výhradně pozitivní vědy a jimi vyvolaná „prosperita“, jíž se moderní člověk nechal oslepit. Mělo to za následek lehkovážné odvrácení od otázek, jež jsou pro pravé lidství rozhodující. Vědy o pouhých faktech vytvářejí lidi vidoucí jen fakty. K obratu

ve veřejném hodnocení došlo nevyhnutelně zvláště po válce a ten – jak víme – vyústil u mladé generace přímo v nepřátelskou náladu. V našich životních úzkostech, jak slyšíme, nemá nám tato věda co říci. Zásadně vylučuje právě ty otázky, které jsou za našich neblahých časů nejpálčivějšími otázkami pro člověka, vydaného nejosudnějším převratům: vylučuje otázky o smyslu nebo nesmyslnosti celé lidské existence. Nevyžaduje obecnost a palčivost takových otázek, aby se všichni nad nimi zamysleli a aby odpověď na ně byla rozumově zdůvodněna? U otázek takového druhu jde přece o chování člověka ve vztahu ke spolubližním a k celému mimolidskému okolí, jde o člověka svobodně se rozhodujícího o tom, jak rozumově utvářet sebe a své životní prostředí (Umwelt). Co dovede věda říci o rozumu a nerozumu, co dovede říci o nás lidech, subjektech takové svobody? Věda o pouhých tělesech nedovede zajisté o takových subjektech říci nic, vždyť právě abstrahuje od veškerého subjektivna. Na druhé straně u věd duchovních, jež přece ve všech speciálních obecných disciplínách zkoumají člověka v jeho konkrétním duchovním bytí, tedy v horizontu jeho dějnosti, vyžaduje jejich přísná vědeckost, jak se tvrdí, aby badatel pečlivě vyloučil veškerá hodnotící hlediska a všechny otázky rozumu a nerozumu tematizovaného lidství a jeho kulturních výtvořů. Vědecká, objektivní pravda je výhradně zjišťováním toho, co je fakticky svět, a to svět fyzický i duchovní. Může však svět i lidský život v něm mít opravdu nějaký smysl, když vědy uznávají za pravdivé jen to, co je takto objektivně zjistitelné, když dějiny nedávají jiné poučení, než že veškeré útvary duchovního světa, všechny životní svazky, ideály a normy, jež kdy byly oporou lidem, se tvoří a opět rozplývají jako prchavé vlny, že tomu tak vždycky bylo a bude, že se opět a opět z rozumu musí stát nerozum a z dobrého skutku soužení a trápení? Můžeme se tím upokojit a žít v takovém světě, jehož historické dění není nic jiného než nepřetržitý řetěz marných vzepětí a trpkých zklamání?

§ 3. Zdůvodnění autonomie evropského lidství novou koncepcí ideje filosofie v renesanci

Nebylo tomu tak vždycky, aby věda chápala svůj požadavek přísně zdůvodněné pravdy ve smyslu o n é objektivitu, která metodicky ovládá naše pozitivní vědy a svým působením, přesahujícím daleko jejich hranice, skýtá filosofickému a světonázorovému pozitivismu oporu a všeobecné rozšíření. Specifické otázky lidstva nebyly vždycky vypovězeny z říše vědy a nebyl opomíjen jejich vnitřní vztah k ostatním vědám, dokonce ani k těm, v nichž není člověk tématem (jako v přírodních vědách). Pokud ještě tomu bylo jinak, mohla věda pro evropské lidství, zcela nově se od renesance formující, uplatňovat význam, ba, jak víme, rozhodující význam pro toto nově se utvářející lidství. Proč ztratila vedení, proč došlo k podstatné změně, k pozitivistickému omezení ideje vědy –, tomu porozumět z v n i t ř n í c h m o t i v ů je pro účel těchto přednášek důležité.

V renesanci, jak známo, prochází evropské lidství revolučním převratem. Obrací se proti dosavadnímu středověkému způsobu života, který nepovažuje za hodnotný, a chce se svobodně utvářet novým způsobem. Obdivovaným vzorem je pro ně antické lidství, a proto chce způsob antického lidského života napodobit.

Co považuje u antického člověka za podstatné? Po určitém kolísání nic jiného než právě „filosofickou“ formu lidské existence: dávat svobodně sobě samému a celému svému životu své pravidlo vytěžené z čistého rozumu, z filosofie. Na prvním místě je teoretická filosofie. Má se uplatnit vyšší způsob zkoumání světa zbavený jakýchkoli pout mýtu a tradice, má být uskutečněno univerzální poznání světa a lidí absolutně zbavené předsudků a posléze ve světě

samém má být poznán v něm skrytý rozum a teleologie i jejich nejvyšší princip: bůh. Filosofie jakožto teorie nečiní svobodným jen badatele, nýbrž každého filosoficky vzdělaného člověka. Za teoretickou autonomií následuje autonomie praktická. Pro renesanci je ideálem antický člověk, formující se podle poznatků čerpaných ze svobodného rozumu. Pro obnovený „platonismus“ z toho plyne: utvářet nejen eticky sebe sama, nýbrž ze svobodného rozumu, z evidentních poznatků univerzální filosofie nově utvářet celé lidské životní prostředí, nově utvářet politický a sociální život lidstva.

Podle tohoto antického vzoru, prosazujícího se zprvu u jednotlivců a v malých kroužcích, se má opět zrodit teoretická filosofie, jež nemá být slepě tradicionalisticky převzata, nýbrž nově vytvořena na základě nezávislého bádání a kritiky.

Nutno tu zdůraznit, že z antiky převzatá idea filosofie není běžný školský pojem, zahrnující jen skupinu disciplín. Idea filosofie se sice brzy po převzetí mění, a to nikterak nepodstatně, avšak formálně si v prvních stoletích novověku zachovává smysl v š e o b j í m a j í c í v ě d y, jež je vědou o totalitě jsoucna. Vědy v množném čísle, jež kdy bude nutno zdůvodnit a které již pracují, jsou pouze nesamostatnými větvemi jediné Filosofie. V odvážném, ba nadneseném vystupňování smyslu univerzality, které začíná již Descartem, neusiluje nová filosofie o nic menšího, než aby j e d n o t n ý m t e o r e t i c k ý m s y s t é m e m obsáhla veškeré smysluplné otázky, a to s přísnou vědeckostí, s apodikticky evidentní metodikou, a s nekonečným, ale racionálně uspořádaným pokrokem bádání. Jediná, od generace ke generaci až do nekonečna stále narůstající stavba definitivních, teoreticky spjatých pravd měla tedy dát odpověď na veškeré myslitelné problémy týkající se faktů i rozumu, časnosti i věčnosti.

Pozitivistický pojem vědy naší doby je proto z historického hlediska z b y t k o v ý m p o j m e m, poněvadž z něho byly vypuštěny všechny otázky zahrnované hned do užšího, hned zase širšího pojmu metafyziky, mezi tím i všechny ty tak nejasně pojmenované „nejvyšší a poslední otázky“. Přihlédneme-li k nim důkladněji, zjistíme, že stejně jako všechny ostatní vyloučené otázky jsou spjaty nerozlučnou jednotou, jež vyvěrá z toho, že jsou to explicitně, nebo implicitně svým smyslem p r o b l é m y r o z u m u ve všech jeho speciálních podobách. Výslovně je rozum tématem

v disciplínách, jež se zabývají poznáním (tj. pravým a ryzím rozumovým poznáním), pravým a ryzím hodnocením (ryzími hodnotami jako hodnotami rozumu), etickým jednáním (opravdu šlechtným jednáním, jednáním z praktického rozumu), přičemž rozum představuje „absolutní“, „věčné“, „nadčasové“, „nepodmíněné“ platné ideje a ideály. Stane-li se člověk „metafyzickým“, specificky filosofickým problémem, jde o něho jako o rozumovou bytost, a jsou-li problematické jeho dějiny, jde o „smysl“, o rozum v dějinách. Problém boha zahrnuje jasně problém „absolutního“ rozumu jako teleologického zdroje veškerého rozumu ve světě, jako „smyslu“ světa. I otázka nesmrtelnosti je pochopitelně otázkou rozumu, a stejně i otázka svobody. Veškeré takové „metafyzické“ otázky, širě pojaté, specificky pak filosofické otázky v běžné mluvě, překračují svět jako univerzum pouhých fakt. Přesahují jej právě jako otázky, kterým jde o ideu rozumu. Všechny pak uplatňují nárok na vyšší dignitu, než mají otázky týkající se aktů, jež jsou druhořadé i co do pořadí. Pozitivismus filosofii takříkajíc utíná hlavu. Již v antické ideji filosofie, čerpající svou jednotu z nerozlučitelné jednoty veškerého jsoucna, byl spoluminěn smysluplný řád bytí, a tedy problému bytí. Metafyzice, vědě o nejvyšších a posledních otázkách, příslušela proto důstojnost královny věd, jejíž duch všem poznatkům ostatních věd dodával teprve poslední smysl. I toto pojetí převzala obrozující se filosofie, jež dokonce věřila, že objevila pravou univerzální metodu, kterou se dá vybudovat systematická a v metafyzice kulminující filosofie, a to opravdu jako *philosophia perennis*.

Tím si lze vysvětlit nadšení, jež oživovalo veškerou vědeckou aktivitu, ale i všechny vědecké činnosti nižšího stupně zabývající se jen fakty, které v 18. století, nazývaném filosofickým, naplňovalo stále širší kruhy zápalu pro filosofii a pro ostatní speciální vědy jako její větve. Odtud ta horoucí touha po vzdělání, ono horlivé úsilí o filosofickou reformu výchovy i všech sociálních a politických životních forem lidstva, jež činí tak úctyhodnou epochu osvícenství, tolik haněnou. Nepomíjivé svědectví tohoto ducha máme v nádherném Schillerově a Beethovenově hymnu *Na radost*. Dnes můžeme tento hymnus chápat znovu jen s bolestnými pocity. Nelze si představit větší kontrast než s naší přítomnou situací!